

ZAŤKOVÁ, M. (1998): Didaktické metódy a ich aplikácia v zemepise/geografii, 1. časť. Geografia 1, Geoservis, Bratislava, pp. 29-32.

ZAŤKOVÁ, M. (1998): Didaktické metódy a ich aplikácia v zemepise/geografii, 2. časť. Geografia 2, Geoservis, Bratislava, pp. 73-76.

### GEOGRAPHICAL EXPERIMENTS

*Ladislav TOLMÁČI, Terézia TOLMÁČIOVÁ*

#### Summary

The paper can be divided into two parts. The first theoretical part discusses the place and importance of geographical experiments in teaching geography, cites former authors viewpoints. Stress is given on the correct attitude towards the applications of experiments.

The second part – part of practical applications contents 8 examples of experiments. They concentrate just on two problems in geography – position, and map making. Each example has a rigid structure:

- introduction to the problem
- used materials
- guide to the experiment
- warning of the risks connected with the experiments
- results of the experiment
- additional questions and tasks about the studied topic.

**Recenzent:** PaedDr. Ján Kancír, CSc.

### ZEMĚPISNÉ PRVKY V PLÁNOVANÉM KURIKULU NA PRIMÁRNÍM STUPNI ČESKÝCH ZÁKLADNÍCH ŠKOL A JEJICH PREZENTACE V UČEBNÍCÍCH VLASTIVĚDY

*Alena MATUŠKOVÁ*

#### Abstract

*Elementary geographic education in Czech schools is introduced in the 'basics of natural science', incl. elements of biology and predominantly elementary geography of the country. Its curriculum has been recently significantly changing. 'Standard of Elementary Education', a fundamental still open document, is a base for very variable textbooks. These textbooks, in various extent, content and using varied approaches, deal with the presentation of geographic subject matter in Czech primary schools.*

---

*PaedDr. Alena MATUŠKOVÁ, CSc.*

*Katedra geografie, FPE Západočeské univerzity, Veleslavínova 42, 306 19 Plzeň, Česká republika*

*Geographic features in the planned curriculum for primary Czech schools and their presentation in textbooks focused on the elementary geography of the country.*

**Key words:** *planned curriculum, elementary geographic education, Czech textbooks focused on the elementary geography of the country*

V souladu s celosvětovými trendy dochází i v České republice k podstatnému rozšíření výchovně vzdělávacích možností. Na počátku 90. let proběhla na stránkách odborných pedagogických časopisů diskuse k předloženým státním standardům, které mají být objektivním ukazatelem úrovně žáka i práce učitele na určitém stupni školy. Byla završena v roce 1995 vydáním již závazného Standardu základního vzdělávání, který vytyčuje z hlediska obsahu obecné i specifické cíle a kmenové učivo. Dává však široký prostor i školám a učitelům, aby další náplň mohli volit podle svého uvážení, zaměření a s přihlédnutím k místním podmínkám. Odlišné koncipování Návrhu osnov obecné školy od materiálů vzdělávacích programů základní a národní školy vede k zamyšlení nad základní otázkou, jaké učivo a v jaké míře do počátečního zeměpisného vzdělávání zařadit. Přestože výběr tohoto učiva podléhá změnám, lze v dlouholetém vývoji vlastivědného vyučování u nás i při srovnání s výukou vlastivědy obdobných předmětů v jiných zemích vysledovat témata tradiční, zařazená téměř ve všech systémech i témata nová, progresivně zařazovaná v souladu s novými požadavky společenského vývoje. Tématické celky se zeměpisným učivem, které jsou v současné vlastivědě (event. přírodovědě) v různé míře zařazovány jsou následující:

#### **Orientace v nejbližším okolí**

Pro pochopení základních prostorových prvků, systémů, vztahů a souvislostí v nich existujících je základem vytvoření schopnosti orientace v nejbližším okolí a tudíž pochopení jeho prostorové struktury (základních orientačních bodů a linií, topologických vztahů mezi nimi, orientace podle světových stran) a pochopení a zvládnutí principu tvorby jednoduchých plánků nejbližšího okolí a orientace podle nich.

#### **Místní oblast, místní region**

Místní oblast (místní region) je vymezován v různém rozsahu. Je jím míněno zpočátku území obce, ve které je škola, eventuelně s územím dalších obcí, ze kterých děti do této školy dojíždějí. Postupně se poznávaný region zvětšuje. Jedná se o širší okolí, okres nebo jinak vymezené území.

Znalost místní oblasti je základem pro poznávání koncentricky se rozšiřujícího stále většího území. Místní region slouží jako model, se kterým jsou ostatní regiony srovnávány.

#### **Základy kartografického učiva**

Cílem vlastivědného vyučování je vést žáka k pochopení mapy jako znakového systému, pochopení základů jejího vzniku (promítání na zvolenou plochu, zmenšení), k získání schopnosti číst různé informace z mapy na základě znalosti kartografických znaků (bodových, čárových a plošných) a principu měřítka, schopnosti zorientovat mapu (podle kompasu, podle

orientačních bodů v terénu) a podle ní se orientovat v určité krajině. Žáci mají získat i základní informace o různých druzích map.

### **Charakteristika jednotlivých regionů ČR, přehled Evropy a světa**

Vlastivědná charakteristika ČR jako regionu vyšší úrovně vychází z jejího rozdělení na dílčí subregiony. Vymezení a určení hledisek, podle kterých jsou tyto subregiony určovány, zůstávají však ve vlastivědě trvalým problémem.

V současnosti je dávana charakteristika vlasti do kontextu střední Evropy a s postupným zařazováním naší republiky do evropských struktur i do celosvětového kontextu.

U vymezených oblastí by měl žák umět vysvětlit nejprve jejich polohu a zhodnotit její klady nebo nedostatky například ve vztahu k přírodním podmínkám, ke zdrojům surovin, ke státním hranicím, k významným dopravním tahům ap. V charakteristice fyzickogeografické sféry jde především o získání znalostí o povrchu, zvláštěnostech podnebí a o vodstvu v oblasti, o pochopení některých elementárních souvislostí mezi nimi. U některých oblastí je vhodné uvést základní údaje o převažujících půdách ve vazbě na zemědělskou výrobu a o lesích. Ze sídelní struktury se žáci seznamují jen s několika největšími městy. U nich lze uvést nejvýznamnější výrobní odvětví, někdy převládající průmyslové aktivity širšího okolí a důvody, které vedly k jejich lokalizaci. Komplexní pohled doplňují vybrané údaje o nejvýznamnějších historických událostech, které se zde odehrávaly, kulturně historických objektech, které se zde dochovaly, o významných osobnostech, které zde žily, o lidové kultuře, národopisných zvláštěnostech a tradicích. V učivu o hlavním městě (eventuálně městech např. statutárních) přistupují k výše uvedené charakteristice elementární údaje o politické a správní organizaci společnosti.

### **Základní informace o sluneční soustavě a vesmíru**

Přírodovědné učivo poprvé v elementární podobě seznamuje žáky se stavbou sluneční soustavy a informuje o vesmíru. Třídí a systematizuje tak jejich různé znalosti z této oblasti. Jednoduchým způsobem jsou žákům vysvětlovány též pohyby Země a jejich důsledky.

### **Obecně fyzickogeografická tematika v prvouce, přírodovědě a ve vlastivědě**

V primárním stupni nacházíme několik fyzickogeografických témat, jejichž správné pochopení v obecné rovině je klíčové pro další výuku navazujících předmětů. Jedná se například o zemský povrch, ovzduší, počasí a roční období, vodstvo na pevnině, koloběh vody v přírodě, půdy, horniny, nerosty, životní prostředí, působení lidí na krajinu a životní prostředí. Diskutabilní a zatím neověřené je naopak zařazení učiva o klimatických pásích.

### **Orientace v čase a historická tematika**

Jedním z hlavních úkolů učiva předmětů o přírodě a společnosti je orientace dítěte v čase, pochopení jeho jednosměrnosti, nezvratnosti a cykličnosti jednotek, na které se dělí. Zavedení číselné osy jako časové přímky je potom vlastně grafickým vyjádřením tohoto učiva.



Bez pochopení průběhu času a časových relací není možné správné pochopení zeměpisného učiva. Děti poznávají geografické jevy, procesy a regiony se mění v čase. Z těchto údajů je však třeba provádět uvážlivě výběr, pomocí kterého vytvoříme základní představu o vývoji určité oblasti, např. místního regionu nebo vlasti.

#### **Učivo zaměřené na ochranu a tvorbu životního prostředí**

Tato problematika prolíná látkou několika předmětů a všude by měla organicky navazovat na probíranou tematiku a nenásilným způsobem žáky vychovávat. Pokud učíme o místním regionu, jsou na místě otázky typu: jak se mění naše prostředí, kteří činitelé se nejvíce podílejí v naší oblasti na změnách životního prostředí, které zásahy člověka do prostředí jsou pozitivní a které negativní, co by se dalo v našem okolí na životním prostředí zlepšit, pro které aktivity člověka je určitá krajina vhodná a pro které nikoli. Působení člověka na životní prostředí přesahuje rámec státních hranic. Proto je potřebné poukázat na nutnost mezinárodní spolupráce při řešení těchto problémů.

#### **Ekonomická dimenze učiva předmětů o přírodě a společnosti**

Ve vlastivědě (spolu s prvoukou a přírodovědou) dítě poznává, jakým způsobem člověk přetváří přírodu ke svému užitku a že vlastně veškeré látky, materiály a energie, sloužící k uspokojování jeho základních životních potřeb, získává z přírody. Na příkladech z vlastního okolí se seznamuje s různými druhy ekonomické činnosti člověka a s jejím rozšířením v prostoru a v čase. Seznámení s pracovní činností rodičů nebo známých lidí přispívá k budoucí profesionální orientaci.

Další možná témata, která souvisí s touto tematikou a měla by být v rozumné míře do učebních plánů zařazována, jsou: životní potřeby, práce, hodnoty, ceny zboží. Ve vlastivědě jsou zařazována nově, jejich zařazení je však v dnešní době velmi potřebné.

#### **Sociálně politická a kulturní dimenze ve vyučování předmětů o přírodě a společnosti**

Při probírání jednotlivých témat docházíme k problémům sociálních vztahů v různých velkých skupinách, pravidel soužití obecně (pravidla her, společenského chování, dopravní, soužití v obci) a mezi jednotlivými skupinami obyvatelstva navzájem (např. z hlediska národností, náboženství, kulturních zvyklostí určitých skupin obyvatel, neoficiálních hierarchických vztahů), demokratického chování, tolerance, diskriminace, nacionalismu, rasismu, předsudků. Setkáváme se s problematikou lidských a občanských práv a svobod a na druhé straně odpovědností lidí za své konání.

Můžeme zjistit nesprávný či nejasný vztah žáků ke kulturním a společenským hodnotám, k vlasti, k jiným státům, k přírodnímu prostředí. Výčet problémů není úplný, vyvstávají i další. S otevřením našich hranic budou spíše přibývat. Jistě ne všechny jmenované problémy bude učitel 1. stupně se svými žáky řešit. Předměty o přírodě a společnosti mají však i důležité formativní poslání a zůstává především na učiteli která z témat bude vzhledem k aktuální celospolečenské či místní situaci do výuky předmětu zařazovat.

### Evropská dimenze

V souvislosti s politickými snahami naší země o zařazení mezi vyspělé evropské státy v rámci Evropské unie se dostává do škol nový cíl vzdělávání – výchova k evropanství. Posilování evropské identity mladé generace bylo pro členské země EU doporučeno Radou Evropy v květnu 1988 a dále v Maastrichtské dohodě z února 1992. Také tzv. bílá kniha z roku 1996 se touto problematikou zabývá. ČR, která je členem Rady Evropy, proto zařazuje evropskou dimenzi do vzdělávání v rámci změn školské politiky. Na primárním stupni škol je pro ni prostor právě ve vlastivědě. Předně jsou to vlastní informace o Evropě jako světadílu, o jejím prostorovém uspořádání, a to v současnosti i z hlediska historického kontextu. Současnou realitu je nutno ukázat jako stav, který není neměnný. Určité prostorové uspořádání zejména politické je vždy relativní. V současnosti jsou žáci svědky i rozpadu jiných států v Evropě (bývalá Jugoslávie a SSSR) i naopak protichůdných tendencí při vzniku či spíše rozšiřování nadnárodních evropských event. celosvětových struktur. Při těchto procesech se projevují střety zájmů, kultur, náboženských seskupení. Poloha naší země ve středu Evropy je právě v silně exponovaném prostoru z tohoto pohledu.

Je samozřejmé, že není možné s žáky primární školy probrat podrobně všechna nastíněná témata. Odráží se to také ve variabilitě učebnic vlastivědy, které jsou v současnosti v ČR k dispozici. Jsou to učebnicové řady autorských kolektivů Danielovská – Tupý, Augusta – Honzák, Hronek a kol., Chalupa a kol., Vyskočilová a kol. Učebnice se postupně dostávají do souladu s kurikulárními dokumenty, rozsah zeměpisné složky vzhledem k rozsahu učebnice a uspořádání zeměpisných obsahů jsou však rozdílné. V naprosté většině chybí koordinace zeměpisného učiva ve vlastivědě a v přírodovědě.

Také z hlediska metodického jsou ve jmenovaných učebnicích rozdíly, a to zejména v kvalitě a obtížnosti výkladového textu, v zařazení doplňujících textů, slovníčku, příloh. Na dobré úrovni jsou neverbální složky všech učebnic, zejména ilustrace a diapozitivy. Velké rozdíly jsou naopak v aparátu, který pomáhá řídit učení, tj. zaměření otázek a úkolů za jednotlivými kapitolami a tematickými celky, odkazy na jiné zdroje informací, označování částí textu dle funkce barevně či grafickými symboly podle jeho funkce a obsahu. V učebnicích lze vysledovat několik základních psychodidaktických přístupů (konstruktivistický, scientistický, pragmatický, či snahu o jejich kombinaci). Na základě rozsáhlého didaktického experimentu byly koncipovány učebnice E. Vyskočilové a kol., které vycházejí důsledně z psychologických zvláštností chápání žáků mladšího školního věku.

### Literatura:

- Standard základního vzdělávání. 1. vyd. Praha, MŠMT ČR 1995.
- Vzdělávací program Obecná škola. Praha, Portál 1996.
- Vzdělávací program Základní škola. Praha, Fortuna 1996.
- Vzdělávací program Národní škola. MŠMT ČR 1996.
- Učebnicové řady výše jmenovaných autorských kolektivů.



**GEOGRAPHIC FEATURES IN THE PLANNED CURRICULUM FOR PRIMARY  
CZECH SCHOOLS AND THEIR PRESENTATION IN TEXTBOOKS FOCUSED  
ON THE ELEMENTARY GEOGRAPHY OF THE COUNTRY**

**Alena MATUŠKOVÁ**

**Summary**

Elementary geographic education in Czech primary schools is contained in the following thematic units: orientation in the nearest environment, local area, local region, bases of cartographic curriculum, characteristics of individual regions in the Czech Republic, an overview of Europe, basic information about the world, solar system and universe. Furthermore, there is also included the subject matter generally physically-geographical or such focused on following topics – on creating and protection of environment, on economic dimension, on socially-political and cultural dimension. Its extent and specifications are determined by 'Standard of Elementary Education' and individual educational programs. Specific expressions can be found in textbooks.

The article considers aspects of didactic equipment of current Czech textbooks focused on the elementary geography of the country from the point of their geographic components. The contentual value of the textbooks requires harmony between curricular documents and the extent and organisation of the geographic subject matter. From the methodical point of view it is being considered the textbooks value as didactic devices (apparatus presenting the subject matter, apparatus administering learning and apparatus for easy orientation). The emphasis is put on psychodidactic aspects, mainly on basis approaches in terms of the subject matter, text difficulty, level of questions and tasks regarding to the development of cognitive processes, etc.

**Recenzent:** PaedDr. Ján Kancír, CSc.

**PRÍPRAVA UČITEĽOV PRVÉHO STUPŇA ZÁKLADNEJ ŠKOLY  
Z POHĽADU GEOGRAFIE**

**Alena MADZIKOVÁ**

**Abstract**

*The paper deals with question what is or can be the role of geography in pre-service training for primary school. Realization of geographical education in the basic school is divided into two stages. At the elementary stage (grades 1 - 4) it is connected with complex subject including elementary geography, history and social science (grades 3-4). Especially in preparation for teaching of this subject can be useful geography. Although the main attention is paid to obtaining psychoeducational and methodological competence, some theoretical background (in this case selected knowledge of geography and history) is needed. In the paper is presented*

---

**PaedDr. Alena MADZIKOVÁ**

*Katedra geografie a geoekológie, Fakulta prírodných a humanitných vied Prešovskej univerzity,  
Ul. 17. nov. č. 1, 081 16 Prešov*